

Migratiecollecties, seriële connecties en dynamische bronnenkritiek

Rik Hoekstra, Marijke van Faassen

TSEG 23 (1): 75–96

DOI: <https://doi.org/10.52024/3m2mkc02>

Abstract

Migration collections, serial connections and dynamic source criticism

In this article, we focus on broadening historical migration research in the Netherlands by adding the emigration perspective. We do this on the basis of an analysis of our projects EMIGRATION 1945-1967 and MIGRANT, and the collaboration we have had with Marlou Schrover at various times. Over the course of our approximately 25-year collaboration, the digital and computational aspects of historical research have become increasingly important, as has the complexity of source criticism and methodology. Thus far, it has proven difficult to bring together the worlds of historical (migration) research and digital or computational analysis, if only because few professional journals have been designed for this purpose. Building on the MIGRANT project, initiated in 2010, we will systematically analyze the methodological issues, the choices we have made, and their consequences. We will also consider the extent to which historical emigration and immigration research, as well as analogue and digital expertise, have been integrated. Finally, we will consider how this convergence could be further facilitated.

Inleiding: van statische bronnenkritiek naar gelinkte bestanden

De georganiseerde emigratie uit Nederland na de Tweede Wereldoorlog was een wijdvertakt fenomeen. Op basis van de gids voor de emigratiegeschiedenis komen we tot 180 erfgoedcollecties in Nederland die gerelateerd zijn aan emigratie. Voor Australië zijn dat er nog eens 70

en voor Canada 63.¹ Emigranten hebben hun sporen nagelaten in al deze collecties in vele erfgoedinstellingen op drie continenten die alle een eigen perspectief op de emigratiegeschiedenis vertegenwoordigen. Het is onbegonnen werk al die perspectieven te verenigen, maar in 2015 startten we met Project Migrant om te onderzoeken hoe we collecties konden verbinden.² We richtten ons daarbij op de naoorlogse Nederlands-Australische migratie, omdat de National Archives Australië zich bewust is van de waarde van migranten erfgoed en veel beleids- en persoonsdossiers vindbaar heeft gemaakt. Het project loopt nu ruim tien jaar. In dit artikel willen we een reflectie geven op hoe het zich in al die tijd ontwikkelde. De aanleiding voor dit project was de overdracht van een bestand met registratiekaarten, afkomstig van de Nederlandse consulaten in Australië. Ze zijn bijgehouden van de jaren 1950 tot 1992, toen Nederland emigratie faciliteerde, en na afsluiting altijd bewaard in het Dutch Australian Cultural Centre.³ De 51.525 registratiekaarten en de digitalisering waren het uitgangspunt voor het Migrant project. Digitale beschikbaarheid bood ook een uitgelezen mogelijkheid om ze niet als afgesloten corpus te onderzoeken, maar ook om te zien of en hoe nieuwe digitale mogelijkheden dit corpus kon verbinden met andere collecties, en zo een ander perspectief op de Nederlands-Australische migratie kon werpen.

Met de digitalisering en online beschikbaarstelling van collecties ontstond de mogelijkheid om verspreide erfgoedcollecties te verbinden over de muren van de collectiehoudende instellingen heen. We zijn nu veel jaren verder, waarin steeds meer collecties digitaal beschikbaar zijn gekomen die van belang waren voor het project. De nieuwe collecties met hun eigen karakteristieken en eigenaardigheden maakte het noodzakelijk om ons voortdurend te heroriënteren op ons bestaande materiaal om de verbinding te kunnen leggen. In methodologisch opzicht kreeg Migrant daarmee een bredere reikwijdte, want (1)

1 <https://resources.huylgens.knaw.nl/emigratie/gids/instellingen> en Marijke van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (dissertatie Groningen 2014). Voor Canada en Australië zijn instellingen op federaal niveau en op grond van een deelstaat/provincie in kaart gebracht.

(alle urls geconsulteerd 2025/12/04).

2 We hebben vanaf het begin met veel stagiairs samengewerkt, vaak mede begeleid door Marlou Schrover: Wouter Schalekamp, Anne Brehler, Eline Groenewegen, Lotte Koppenrade, Alison Hurley, Nadine Setoglu, Rajae El Morabet Belhaj en Matthias Dijkshoorn. Daarnaast hebben we samengewerkt met een 'Denktank' interdisciplinaire groep studenten van de Radboud Universiteit en Universiteit Utrecht (Computational Studies).

3 <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.05.159>.

migranten laten per definitie sporen na in erfgoedcollecties in verschillende landen en (2) digitalisering maakt verbinden van collecties mogelijk, maar dit heeft methodologische implicaties.

In 2002 verscheen *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* waarin bekende migratiehistorici, onder wie Marlou Schrover en Leo Lucassen analyse van en bronnenkritiek over een zestal seriële collecties publiceerden.⁴ De broncommentaren zijn erg waardevol en terecht veelgeprezen, maar ze zijn gericht op een papieren wereld, staan op zichzelf en zijn statisch. Voor digitale collecties die onderling worden verbonden is statische bronnenkritiek niet afdoende. Digitale series en daaruit vervaardigde datasets zijn vaak instabiel en kunnen op veel verschillende manieren worden gecombineerd. Digitale datasets moeten worden verbonden, maar dit vereist tenminste gedeeltelijke normalisatie. Het resultaat van de gecombineerde datasets is steeds een samengestelde dataset, met nieuwe eigenschappen waarin de samenstellende delen vaak niet goed meer kunnen worden onderscheiden. In eerder werk hebben we dit een *datascope* genoemd, een instrument waarmee de onderzoeker naar het verleden kijkt en zijn onderzoeksvragen beantwoordt.⁵

De verbinding van iedere nieuwe dataset noodzaakt onderzoekers zich telkens opnieuw te verhouden tot de reeds beschikbare datasets en collecties en de verhouding tot de nieuw toe te voegen data te bepalen en nieuwe keuzes te maken hoe verbindingen te leggen. De inhoud van nieuwe bestanden leidt ook tot nieuwe inzichten over de inhoud van al beschikbare collecties en datasets, die een heroriëntatie nodig maakt. Daarom is het nodig de bronnenkritiek te dynamiseren.

Om dit proces van dynamische bronnenkritiek over het voetlicht te brengen heeft dit artikel een chronologische invalshoek, waarbij we volgen hoe onze inzichten wijzigden in de loop van de tijd en hoe nieuwe digitale collecties ons tot nieuwe inzichten over ons bestaande materiaal leidden. De tocht voert langs veel verschillende collecties in Nederlandse en Australische instellingen met elk hun eigenaardigheden die voor een goed begrip wel uiteengezet moeten worden. We beginnen

4 *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw*. Broncommentaren 5. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis (Den Haag 2002) <<https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/13894>>.

5 Rik Hoekstra en Marijn Koolen. 'Data scopes for digital history research', *Historical Methods. A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History* 52:2 (2019) 79-94 <[10.1080/01615440.2018.1484676](https://doi.org/10.1080/01615440.2018.1484676)>.

met de kenmerken van het consulaire registratiekaartenbestand en vergelijken dat met andere systemen in Nederland en Australië. We signaleren overeenkomsten en verschillen, verklaren die aan de hand van beleidsmateriaal, en stellen dat de collecties samen het best als een virtuele kaleidoscoop functioneren. Het is niet genoeg om alleen de archiefbestanden en -series en datasets zelf te analyseren, want die seriële bestanden bevatten wel patronen maar geen verklaringen. Tot slot evalueren we de meerwaarde van het verbinden van digitale en analoge expertise, wat leidt tot een meer dynamische bronnenkritiek.

Consulaire registratiekaarten

Voor de ontsluiting van het consulaire kaartenbestand dat tussen 2003 en 2006 werd gedigitaliseerd, werd onder auspiciën van het Nationaal Archief een tabellarische ontsluiting gemaakt.⁶ Om een idee te krijgen wat de kaarten bevatten en welke opties er waren om koppelingen te maken met andere bestanden, startten we vanaf 2010 met een pilot. Een eerste snelle inspectie wees uit dat de kaarten wisselende hoeveelheden informatie bevatten. Meestal was de voorkant van de kaart gestructureerd ingevuld, vaak op basis van een voorgedrukt model dat deels getypt, deels handgeschreven was ingevuld, reden om het bestand als registratiekaartensysteem te benoemen. De achterkant was meestal (vrijwel) leeg, maar kon ook allerlei aantekeningen bevatten, gewoonlijk in handschrift in verschillende handen en soms ook kleuren en voorzien van datums. Uit eerder onderzoek over het emigratiebestel wisten we dat de consulaten bemenst waren door ambtenaren van Sociale Zaken die belast waren met de nazorg van de Nederlands-Australische migranten.⁷

De voorkant van de kaarten werd vanaf 1955 toen de Nederlandse Emigratiedienst (NED) de administratie overnam van de Stichting Landverhuizing Nederland (SLN) en deze verregaand formaliseerde, ingevuld in Nederland en na vertrek van de emigrant was het de bedoeling dat deze stamkaarten werden overgedragen aan de

6 Opgenomen gegevens: Voorletters; Achternaam; Geboortedatum; Transportmiddel; Naam Transportmiddel; Vertrekdatum; Aankomstdatum; Kaartenbak (=plaats van het consulaat waar de kaart is opgemaakt).

7 Marijke van Faassen, 'Geregistreerde emigrantenlevens', in: Bob de Graaff en Duco Hellema (red.), *Instrumenten van buitenlandse politiek. Achtergronden en praktijk van de Nederlandse diplomatie* (Amsterdam 2007) 22-30. Zie ook *Emigratie 1945-1967*, <https://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/2690725622>; Zie ook Van Faassen, *Polder en emigratie*.

consulaten bij aankomst in Australië. Dan werden ze ondergebracht bij het consulaat in de streek waar de migrant zich huisvestte. Verdere aantekeningen werden sindsdien voor zover wij konden zien *altijd* aangebracht op de achterkant van de kaart; behalve als aanduiding van de identiteit van de migranten speelde de informatie op de voorkant van de kaarten nauwelijks een rol meer. We kwamen uiteindelijk tot de conclusie dat na 1955 de kaartachterkanten het echte registratiesysteem vormden dat op de consulaten werd gebruikt.

In onze analyse konden we zo de situatie voor vertrek in Nederland (de voorkant) relateren aan de situatie na aankomst in Australië. We konden de kaarten nog niet goed automatisch naar computerleesbare tekst omzetten, maar ontwikkelden een methode om met computer vision de informatiedichtheid op de kaarten te meten. We begonnen onze analyse met een steekproef van elke honderdste kaart, neerkomend op één procent van alle kaarten. Deze analyse hebben we elders uitgebreid beschreven, hier vatten we alleen de belangrijkste conclusies samen.⁸ Uit de analyse bleek dat er eigenlijk geen duidelijk verband was tussen leeftijd, gezinsomvang of religie en de hoeveelheid informatie op de achterkant van de kaarten. De belangrijkste factor was het officiële migratieschema waaronder ze vertrokken en in mindere mate de regio waaruit ze afkomstig waren. Dit had minder te maken met de migranten en het leven dat ze leidden, dan met het emigratiebeleid.

De relatie tussen de emigratieschema's en de interactie tussen consulaire medewerkers en de migranten was complex om te duiden. In principe beperkten de emigratieovereenkomsten zich tot het vertrek. In het geval van de Netherlands-Australian Migration Agreement (NAMA), het grootste programma, lag de verantwoordelijkheid voor initiële huisvesting bij de Australische overheid, wat meestal resulteerde in plaatsing in opvangkampen als Bonegilla of Holden.⁹ Voorts werden de migranten als tegenprestatie voor de subsidie geacht twee jaar te werken voor die overheid, en ze kwamen meestal in industriële settings terecht zoals de enorme hydraulische elektrische constructiewerken in de Snowy Mountains.¹⁰ Hierdoor hadden consulaten in de beginjaren gewoonlijk minder bemoeienis met de NAMA-migrant, dan met

8 Marijke van Faassen and Rik Hoekstra, 'Migrant visibility. Digitization and heritage policies', *Frontiers in Human Dynamics* 4:August (2022) 908456 <<https://doi.org/10.3389/fhumd.2022.908456>>.

9 <https://www.bonegilla.org.au/>; <https://dutchaustralianculturalcentre.com.au/uncategorized/holden-immigration-accommodation-centre/>; zie ook N. Peters, *Milk and honey – but no gold. Postwar migration to western Australia* (Crawley 2001) 117-171.

10 <https://digital-classroom.nma.gov.au/defining-moments/snowy-mountains-hydro-scheme-begins>; <https://www.snowyhydro.com.au/about/history/>.

degenen die onder andere schema's reisden. Daarna was het echter voor velen nog steeds moeilijk om woonruimte en werk te vinden want er was een aanhoudend enorm woningtekort en de werkgelegenheidsituatie wisselde nogal. De Nederlandse overheid was er echter veel aan gelegen om emigratie een succes te maken. Weliswaar werd er in de voorlichting en propaganda wel op gewezen dat emigratie niet makkelijk was, maar ook dat migranten met typisch Nederlands doorzettingsvermogen toch slaagden. Toch bleek tot wel een derde van de migranten vroeger of later weer terug te keren. Daar liep men in het migratiebestel niet mee te koop, maar het was wel reden tot zorg. Uit de aantekeningen over de interacties met migranten op de kaarten blijkt dat die zorg zich vertaalde in een actief beleid. We hebben hier twee terreinen van activiteit uitgelicht – huisvesting en financiën.

Huisvesting was al vanaf het begin een probleem. Bij de Australische regering werd aangedrongen op ingrijpen, maar die zag zich geconfronteerd met een nijpend huizentekort als gevolg van vooral de eigen actieve immigratiepolitiek. Deze was ingegeven door de wens tot demografische versterking nadat Australië in de Tweede Wereldoorlog erg kwetsbaar was gebleken. De Nederlandse overheid had hier maar beperkt invloed op. In de jaren na 1955 gaf zij vooral actieve steun aan de NAMA migranten en de emigranten die onder het vergelijkbare unilaterale Netherlands Government Agency Scheme emigreerden. Ook Dick Dusseldorp, een Nederlandse migrant naar Australië met nauwe banden met het Utrechtse Bredero's Bouwbedrijven en belangrijk stadsontwikkelaar en woningbouwer werd onder meer actief gesteund met krediet uit de Nederlandse ontwikkelingsbank, die daarvoor toch niet was opgericht.¹¹

De groei van de financiële interacties tussen consulaten en migranten in het midden van de jaren zestig was niet zozeer toe te schrijven aan emigranten die in financiële moeilijkheden kwamen, maar aan een nieuw soort emigratieschema. In dit Jongeren Programma/Working Holiday Scheme wilde Australië Noord-Europese migranten trekken om twee jaar werk en vakantie te combineren. Met het werk zouden ze dan kunnen sparen voor de terugreis, maar het idee was dat er dan ook migranten zouden terugkeren (of blijven) vanwege het land of vanwege de liefde. De propaganda foto's werden er ook op aangepast en de migrantenschepen werden van lieverlee verbouwd tot cruiseschepen.

11 Rik Hoekstra en Marijke van Faassen, '1973: Hoog Catharijne and the Sydney Opera House', in: Lex Heerma van Voss et al. (red.), *Even more world history of the Netherlands* (Amsterdam 2022) 619-624 en Lindie Clark, *Finding a common interest. The story of Dick Dusseldorp and lend lease* (Cambridge 2002).

De working holidays waren zo succesvol dat het programma tot op de dag van vandaag is blijven bestaan. De Nederlandse overheid werkte er via zijn consulaire medewerkers aan mee, door migranten die reisden onder het working holiday programma elke maand een bedrag voor de terugreis te laten inleggen en dat op de migrantenkaarten te administreren. Ook bemiddelden ze vaak direct of indirect bij het vinden van werk.

Het registratiesysteem van de Nederlandse consulaten in Australië bleek zo dus weliswaar het een en ander op te tekenen over de levens van de migranten, maar toch vooral een registratie te zijn van de wederwaardigheden van het Nederlandse beleid. Dit maakte het voor het project niet nodig om het idee los te laten migrantenlevenslijnen te gebruiken als middel om koppelingen te maken, want het was nog steeds een flexibele manier om de sporen die migranten in verschillende collecties hadden nagelaten weer te geven. Maar het was wel een aanwijzing dat we het beleid als leidraad moesten houden bij het leggen van connecties met andere registraties en collecties.¹²

Connecties tussen digitale collecties

In het Migrant project legden we vanaf het begin de nadruk op de nieuwe mogelijkheden die digitale collecties boden om collecties te verbinden. In 2016 organiseerden we een Nias-Lorentz workshop met als doel de erfgoedinstellingen met migrantencollecties bewust te maken van de mogelijkheid de perspectieven van hun eigen collecties te verbreden. Voor migrantenerfgoed in zijn algemeenheid is het evident dat er zowel sporen zijn te vinden in het land van herkomst als in het land van bestemming en vaak ook bij internationale organisaties. Daarnaast was er nog niet nagedacht hoe dit potentieel in collecties te verbinden. Wij kwamen met het voorstel ons primair op verschillende registratiesystemen in archieven te richten, omdat die met hun seriële karakter informatie bieden over een brede selectie van migranten die het in principe mogelijk maakt veel verschillende migranten te volgen. Daarnaast vormen ze ook een afspiegeling van opvattingen en beleid van de registrerende overheden, zoals al bleek bij de migrantenregistraties van de Nederlandse consulaten in Australië. De realisatie van digitale koppeling van bestanden hing af van de samenwerking met

12 Zie ook Olaf Berg, 'Capturing displaced persons. Agency by modelling their life events: A mixed method digital humanities approach', *Historical Social Research/ Historische Sozialforschung* 45:4 (2020) 263-289 <<https://www.jstor.org/stable/26956101>>.

de erfgoedpartners. We sloten een samenwerkingsconvenant met de nationale archieven in Nederland en Australië dat verschillende malen een subsidie kreeg van de Nederlandse ambassade in Australië, gericht op het beschikbaarstellen van het internationale erfgoed.

We beseften dat het idee en dit model niet beperkt was tot onze casus of voor de Nederlandse situatie, maar zou kunnen dienen als template voor migrantencollecties in het algemeen.¹³ In de praktijk bleek echter dat, zoals eigenlijk wel te verwachten was, voor ieder te koppelen bestand een eigen oplossing moest worden ontwikkeld, omdat de systemen niet op elkaar aansluiten. In de migrantenregistraties zelf werden meestal wel registratienummers toegekend, maar die werden niet gebruikt als de archiefinstellingen de collecties (digitaal) ontsloten. Dit geldt voor alle collecties, maar als voorbeeld kunnen we de registratie van de emigranten(units) in Nederland nemen.

De Nederlandse Emigratie Dienst (NED) had een selectieprocedure voor aspirant emigranten. Tegelijkertijd waren deze ook in beeld bij de Australische immigratiedienst, die een vertegenwoordiging in Nederland had en op de hoogte werd gehouden van de Nederlandse procedure en selectie. Uiteindelijk paste ook Australië zijn eigen selectiecriteria toe op de migranten. Het door de Australische beampten van de immigratiedienst samengestelde dossier, dat een mix van Nederlandse en Australische formulieren bevatte, werd dan opgestuurd naar Australië. De NED kende zijn eigen registratienummer toe, maar de immigratiedienst van Australië ook. Vrijwel alleen op het uiteindelijke toestemmingsformulier dat de betreffende emigrant(enunit) mocht vertrekken, verschenen de beide nummers samen. Bij aankomst in Australië kregen de migranten een nieuw nummer van de Australische immigratiedienst, de alien registration service. Andere ambtelijke organen hielden weer hun eigen nummeringen aan, meestal zonder referentie naar andere registrerende instanties. Het meegestuurde aanvraagdossier verdween in het archief. Nergens in de toegangen die de archieven maakten kwamen al deze registratienummers weer terug. Daar werd vooral ontsloten op naam,¹⁴ maar namen zijn bij

13 Paul Longley Arthur et al., 'Migrating people, migrating data. Digital approaches to migrant heritage', *Journal of the Japanese Association for Digital Humanities* 3:1 (2018) 98-113; Paul Longley Arthur et al., 'Migration, mobility and connection. Towards a sustainable model for the preservation of immigrant cultural heritage', (Paper gepresenteerd in 2016) <http://conf2016.jadh.org/abstracts/>, 3-4; Paul Longley Arthur et al., 'Migration experiences. Acknowledging the past, and sustaining the present and future', *Lecture Notes in Computer Science* 11197 (2018).

14 In de overgang naar Australië werden namen ook nogal eens verhaspeld of migranten namen een nieuwe, Engels naam aan, die meestal pas in de naturalisatiedossiers zichtbaar zijn.

NL-NmKDC_KABB_289

Illustratie 1 Voorbeeld van een pre-selectiedossier op naam van de man berustend bij het KDC, Nijmegen

Bron, KDC, archief 63, KABB, inv.nr._289.
 Voor een interactieve levenslijn, zie <https://migrant.huygens.knaw.nl/home/online-tentoonstelling/petronella-wensing/>

tienduizenden migranten niet onderscheidend genoeg. De toegekende 'barcode' linkt wel naar bijbehorende gedigitaliseerde dossiers maar wordt niet consistent gehandhaafd tussen deelbestanden. Het resultaat is een verwarrende constellatie van registratienummers en verwijzingen. Omdat we collecties wilden koppelen waarvoor identificatie essentieel is, werden we geconfronteerd met de wirwar aan registratienummers van zowel de administratie bij de archiefvormers als later bij de archiefbeherende instanties, waarvoor in de bronnen geen oplossing voorhanden was. Uiteindelijk was de enige oplossing voor de koppeling tussen bestanden zelf een identificatienummer toe te kennen.

Selectiebestanden in Nederland

Naast de nationale bestanden die berusten bij de Nationale Archieven, waren er ook nog andere erfgoedcollecties van belang. In Nederland werken we samen met het Katholiek Documentatiecentrum in Nijmegen dat het Archief Bossche Diocesane Bond van de Katholieke Arbeidersbeweging (BDB) onder beheer heeft, dat vooraanmeldingsdossiers bevat. De Christelijke Emigratie Centrale (CEC) was een andere particuliere instantie die deze taak uitvoerde. Het archief daarvan is onder beheer van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme aan de Vrije Universiteit.¹⁵

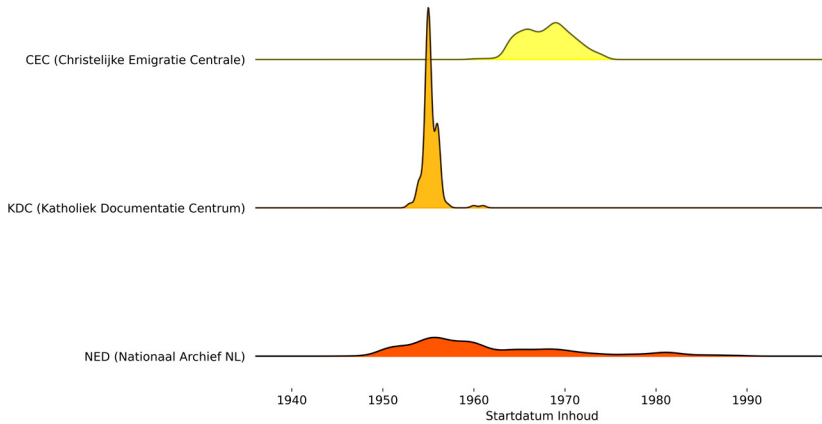
De verhouding tussen deze twee collecties en het consulaire registratiesysteem in de tijd is afgezet in een zogeheten ridgeline plot in grafiek 1, die de interne relatieve verdeling in de tijd weergeeft.¹⁶ De grafiek laat zien dat de consulaire registratie de gehele periode doorliep, terwijl de seriële BDB en CEC collectiebestanddelen elk maar een klein deel van de actieve emigratieperiode beslaan, respectievelijk de jaren vijftig en de late jaren zestig en zeventig.

Beide archieven bevatten fragmenten van wat ooit een veel omvangrijker samenstel aan deelregistraties moet zijn geweest, maar waarvan de meeste verloren zijn gegaan. De beide deelregistraties zijn

¹⁵ Historisch Documentatie Centrum Protestants Erfgoed: <https://vu.nl/nl/over-de-vu/diensten/universiteitsbibliotheek/meer-over/hdc-archieven>. CEC archief nr 492, plaatsingslijst beschikbaar op https://assets-us-01.kc-usercontent.com/d8b6f1f5-816c-005b-1dc1-e363dd7ce9a5/5a86389a-d87b-4ef1-b23d-a845be35165e/492_Christ_Emigratie_Centrale.pdf.

¹⁶ Zie ook https://en.wikipedia.org/wiki/Ridgeline_plot.

Grafiek 1 temporele verdeling van seriële Nederlandse emigratiearchiefbestanddelen

Bron: NED, CEC en BDB archief

heel verschillend. Van de Bossche Diocesane Bond zijn de volledige dossiers met alle formulieren overgeleverd, terwijl in het archief van de Christelijke Emigratiecentrale alleen registratiekaarten zitten. Beide zijn echter belangwekkende aanvullingen op de registratiekaarten van de consulaten. Ze bevatten niet alleen de gegevens van de migranten die zijn vertrokken, maar ook die van degenen die zich wel opgaven maar die uiteindelijk nooit vertrokken. De scheidslijnen tussen de zuilen waren niet constant. Weliswaar was het migrantenbestand bij de BDB inderdaad uitsluitend katholiek, maar bij de CEC waren de protestanten in de meerderheid maar allerlei gezindten werden geregistreerd (zie tabel A), waaronder zelfs enkele moslims, waarvan er overigens maar een emigreerde naar Australië.¹⁷

In de literatuur over de Nederlandse emigratie is ervan uitgegaan dat het dubbele selectieregime van zowel Nederland als Australië tot strenge selectie leidde, maar de twee registraties laten een veel complexer beeld zien.¹⁸ De migratie in de jaren vijftig kwam op gang

17 CEC kaarten met als godsdienst 'mohammedaans(e)' of 'islam' A6340, A6415, A6416, A6471, A6481, A7210, A7252, A7298, A7299, A7298, A7459, A7484, A7514, A7515, alleen A6207 geaccepteerd, 4 afgewezen, 8 afgezien of niet meer gereageerd, waarvan 2 naar Marokko vertrokken. Bron CEC gegevens Matthias Dijkshoorn *Werkbestand CEC* (2024); zie ook <https://resources.huygens.knaw.nl/emigratie/gids/instelling/2686538377>.

18 Marlou Schrover en Marijke van Faassen, 'Introduction to the special issue invisibility and selectivity', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 7:2 (2010) 22-24; Rik Hoekstra en Marijke van Faassen, 'Selected, refused or opted out. Judgements and expectations,

Tabel 1 Verdeling naar godsdienst in het CEC bestand

Verdeling godsdienst CEC		
aantal	percent	type
621	34	Nederlands Hervormd
419	23	Gereformeerd
301	16	geen
248	13	Rooms Katholiek
43	2	Protestant
22	1	Christelijk gereformeerd
20	1	Baptist
20	1	Islam
15	1	Pinkstergemeente
141	8	Overig

Bron: Database metadata CEC Archief.

toen bekend werd gemaakt dat er subsidiemogelijkheden onder de NAMA (1952) beschikbaar kwamen; uit verschillende BDB dossiers gaven migranten aan dat dit een reden was om zich aan te melden. De meesten konden ook niet uit eigen middelen bijdragen. In beide registraties registreerden migranten zich weliswaar voor migratie en doorliepen soms ook de hele nogal tijdrovende procedure inclusief interviews en keuringen, maar uiteindelijk kwamen ze niet meer opdagen en ze haakten vaak zonder verdere afmelding af. In de administratie raakten ze zoek en hun dossiers eindigden in vraagtekens en opmerkingen over niet verschijnen ondanks herhaaldelijke oproepen. Ook waren er migranten die uitdrukkelijk aangaven samen met een ander gezin te willen migreren, maar een van beide gezinnen viel dan toch ergens af, vaak zonder nadere verklaring. In een geval zag een emigrant af van migratie omdat hij opslag bij zijn werkgever had gekregen, maar zulke voorbeelden van dreigen met migratie als onderhandelingsstrategie zijn zeldzaam.¹⁹ Migrant die volgens de administratie van de selectieprocedure niet vertrokken, bleken bij vergelijking met de consulaire registratie soms later toch in Australië te zijn beland. Uiteindelijk waren er in totaal 572 BDB-migrantenunits die

assumptions that shaped the Dutch-Australian Migrant experience, an explorative analysis,' Paper ESSHC conference Gotenburg, 15-04-2023.

¹⁹ CEC kaart A6281.

zich aanmeldden voor migratie, waarvan er 168 units (ca. 30 procent) ook echt emigreerden en 404 units (ca. 70 procent) afvielen om uiteenlopende redenen. Bij de CEC waren er 1.677 aspirant migranten, waarvan er 1.204 (72 procent) vertrokken, 389 (23 procent) die van migratie afzagen en 84 (5 procent) die werden afgewezen.²⁰

De BDB administreerde vanaf de vroege jaren vijftig de initiële selectie van emigranten, die viel onder supervisie van de landelijke SLN en later de NED maar decentraal en volgens de lijnen van de verzuiling was georganiseerd.²¹ De BDB archieven met hun uitgebreide dossiers leerde ons nog meer over de verhouding tussen de registratiesystemen. De BDB registraties waren alle uit de tijd van de NAMA, vaak zelfs uit het begin. De registratie van de emigratieprocedure werd gesystematiseerd vanaf 1955. In de overeenkomsttekst tussen Nederland en Australië waren al details vastgelegd over die procedure, waarbij Nederland verantwoordelijk was voor bekostiging van het vervoer en Australië voor de opvang. De formulieren voor de selectieprocedure werden zo in samenspraak tussen de Nederlandse en Australische autoriteiten opgesteld.²² Maar dat betekende nog niet dat de interpretatie van de vragen door beide diensten met elkaar overeenkwam. Zo vulden de beambten van de BDB bij vrijwel alle migranten in dat ze ‘eerlijk en betrouwbaar’ en van een ‘goede familie’ waren en dat ‘migratie verantwoord’ was in de ogen van de ambtenaar. Dat leek meer te zijn ingegeven door een wens de emigranten door de procedure te krijgen dan als een selectiemiddel. De migranten zelf deden daar natuurlijk aan mee. 64 procent beweerde op het formulier Engels te leren, maar een begeleider op een van de migrantenschepen verwoordde een veelvuldig voorkomende klacht dat “practisch geen der immigranten voldoende Engelsch kan spreken, om de [incoming-passenger] kaart, die 23 vragen bevat, zelf in te vullen.”²³

De migranten en de ambtenaren besteedden veel tijd aan het opstellen van het arbeidsverleden; gevraagd werd wat voor werk de migranten in Australië wilden verrichten. In de NAMA overeenkomst

20 Verslag onderwijsproject *Dutch abroad. Destination Australia – SPSS Data Onderzoek*, 4; Werkbestand CEC.

21 KDC Archief BDB <https://kdc-opac.hosting.ru.nl/Details/archive/110000880> Deze taak zou na ca 1954 worden overgenomen door de Katholieke Centrale Emigratie Stichting.

22 Handleidingen voor de formulieren in Source: KDC archief KAB, inv nr 41, p.13-14 (1950) en NL-HaNA-SZW-2.15.46 – Arbeidsvoorziening, inv.nr. 889 (1954). De handleidingen verschillen niet substantieel.

23 Stadsarchief Rotterdam, Archief Lloyd 454-05, 586, p. 3.

was opgenomen dat “Het aantal migranten dat onder de werking van het programma in Australië zal kunnen arriveren voor [een jaar] onderwerp uitmaken van onderhandelingen tussen de beide Regeringen.”²⁴ Migranten naar type werk classificeren, kostte de Nederlandse selectiediensten niet alleen veel moeite maar leidde ook tot misverstanden. Bovendien bleek het erg moeilijk het gewenste emigrantenquotum te halen met ook nog de juiste arbeidservaring, want Australië had een voorkeur voor alleenstaande, jonge, geschoolde handwerkslieden.²⁵ De Australische selectie ging er daarom na enige tijd maar toe over alleen van kandidaten te eisen dat ze bereid tot alle werk waren en deze formulering vinden we ook steeds vaker terug op de formulieren.

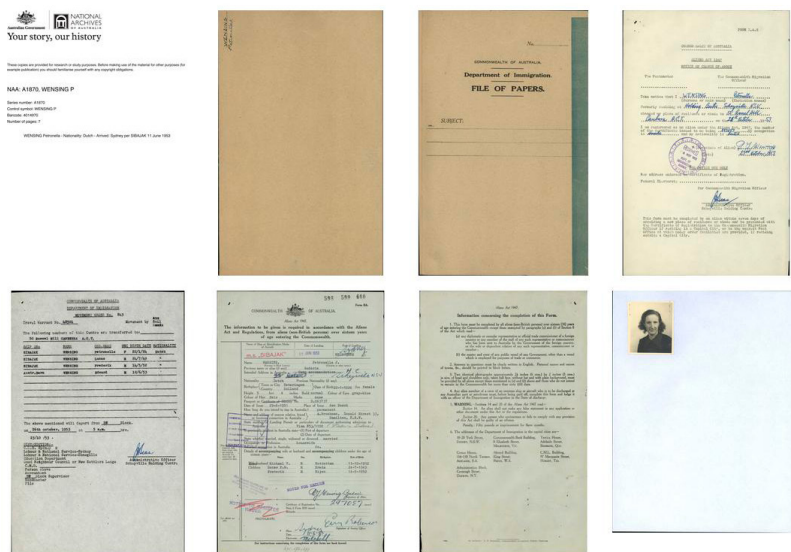
Het ontwerp van de selectieformulieren verschilde van het uiteindelijke gebruik ervan. In plaats van een ‘dubbele selectie’ werd het primaire doel van de selectieprocedure het vullen van overeengekomen migrantenquota. Het lezen van een geïsoleerd formulier kan dit niet duidelijk maken, want het is eigenlijk alleen zichtbaar bij meer seriële verwerking van de resultaten. Een koppeling tussen verschillende datasets geeft weliswaar een breder beeld dat de perspectieven uit verschillende bestanden combineert, maar een seriële analyse van een enkel registratiebestand, gecombineerd met een bronkritische benadering legt heel andere verbanden bloot.

Australische series immigratiedossiers

De voorbeelden hierboven maken duidelijk dat automatische koppeling van data inhoudelijk niet zonder meer kan. De context van de administratie en de interpretatie door de registrerende instanties speelden een te belangrijke rol in de totstandkoming van de bestanden en ook in de selectie en het perspectief van de data die in de registraties werden opgenomen. Hergebruik en koppeling van de data is alleen verantwoord als datasets niet opgaan in een geforceerd uniforme database maar data en perspectief bijdragen aan een gefacetteerde database die als een kaleidoscoop een steeds wisselend beeld biedt.

²⁴ NAMA overeenkomst artikel 22.

²⁵ Bijvoorbeeld in 1951 NL-HaNA 2.15.68, inv.nr. 1164 “schedule of the trade and work categories and the number of migrants to be selected in each category under the Australia/Netherlands Assisted Migration Agreement”.

Illustratie 2 Alien Registration File, opgemaakt door de Australische overheid, NAA, Series A1870, Wensing P.

Collectiedigitalisering voegt zijn eigen complexiteiten toe aan de al bestaande pluriformiteit van collecties. Om te beginnen is er de selectie van wat er wordt gedigitaliseerd. Het is onduidelijk welk deel van de erfgoedcollecties is gedigitaliseerd, en dat verschilt ook per instelling, maar zelfs de meest optimistische schattingen blijven onder de 10 procent. Veel instellingen hebben ook helemaal geen digitaliseringsplan, zodat inspanningen berusten op ad hoc beslissingen over wat het meest interessant of opportuun is. De nationale archieven van zowel Nederland als Australië baseren hun plannen op 'de meest geconsulteerde archieven van de laatste 20 jaar' (Nederland) en de wens om te "digitise the collection with particular emphasis on [...] high-use information".²⁶

26 Nationaal Archief, *Proces van digitalisering* (2002). <https://www.nationaalarchief.nl/archiveren/kennisbank/proces-van-digitalisering>; National Archives of Australia, *Corporate plan 2017-18 to 2020-21* (2022) <https://www.naa.gov.au/about-us/our-organisation/accountability-and-reporting/our-corporate-plans/corporate-plan-2017-18-2020-21>; Over het ontbreken van plannen, zie: G.J. Nauta, W. van den Heuvel, en S. Teunisse, D4.4. Report on revision ENUMERATE Core Survey 4. Europeana/DEN (2017) <https://www.den.nl/uploads/5c6>; N.B. Thylstrup, *The Politics of Mass Digitization* (Cambridge (Mass.) 2019); T. Hauswedell et al., 'Of global reach yet of situated contexts. An examination of the implicit and explicit selection criteria that shape digital archives of historical newspapers', *Archival Science* 20 (2020) 139-165. doi: 10.1007/s10502-020-09332-1; Gerben Zaagsma, 'Digital history and the politics of digitization', *Digital Scholarship in the Humanities* 38:2 (2023) 830-851.

Illustratie 3 Alien Registration File van de echtgenoot, opgemaakt door de Australische overheid, NAA, Series A1870, Wensing MV

Voor de gebruiker van de archieven heeft dit natuurlijk consequenties, maar erfgoedinstellingen maken het vaak moeilijk te voorzien wat er is gedigitaliseerd, welk deel van de collectie dat betreft en welke metadata doorzoekbaar zijn. De toegang ertoe wordt gewoonlijk gemedieerd door zoekmachines, waarvan de werking vaak ondergedocumenteerd is. Zoekresultaten zijn meestal van maar weinig context voorzien. Het is onduidelijk of in de inventaris wordt gezocht, in de titels van de documenten, naar dossiers of in de volledige tekst van documenten, enzovoort, enzovoort. Dit is een algemeen probleem waarop we hier niet verder zullen ingaan, maar dat wel relevant is.²⁷

In het geval van de Nederlands-Australische emigratie betekent het bijvoorbeeld dat allerlei oud en vergeten beleid en zelfs propaganda erg prominent zijn in de zoekresultaten. Elders hebben we het geval uitgewerkt van de honderdduizendste migrant, Adri Zevenbergen, wier migratiereis voor propaganda doeleinden uitgebreid in beeld is gedocumenteerd en waarvan de identieke foto's zich bevinden in de

<https://academic.oup.com/dsh/article-abstract/38/2/830/6702047>; zie ook: Van Faassen en Hoekstra, 'Migrant visibility'.

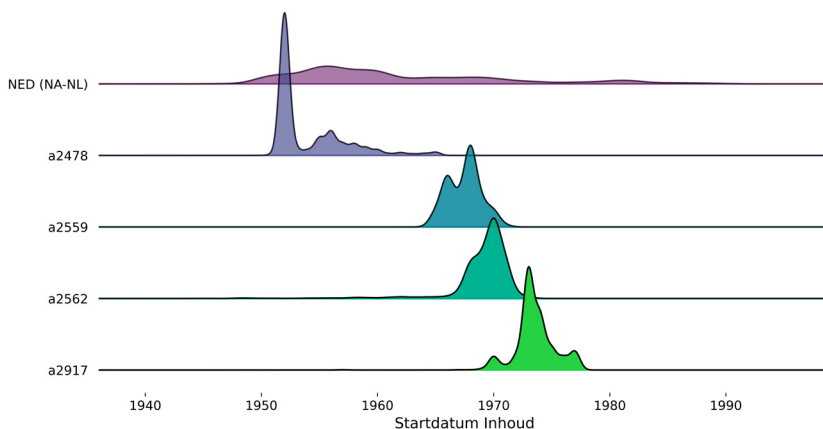
²⁷ Zie ook M. Koolen, J. Kamps en V. de Keijzer, 'Information retrieval in cultural heritage', *Interdisciplinary Science Reviews* 34:2-3 (2009) 268-284. <https://marjinkoolen.com/publications/2009/koolinfo09.pdf>.

collecties van beide nationale archieven. Het Australische deel daarvan is echter gedigitaliseerd, maar de foto's zijn niet als aparte collectie geënclassificeerd. In Nederland maken ze deel uit van de fotocollectie van de Nederlandse Emigratie Dienst, die niet is gedigitaliseerd en nauwelijks beschreven. Voor een argeloze gebruiker komen de kwalitatief hoge foto's met goede bijschriften bij een zoekactie in de Australische archieven naar Nederlandse emigranten makkelijk naar boven, maar het is absoluut onduidelijk dat ze deel uitmaken van een serie die ooit is gemaakt voor propagandistische doelen en ook niet dat beide overheidsarchieven een identieke collectie hebben.²⁸

De dossiers over de Nederlandse migranten in het Australische nationaal archief zijn net als de consulaire registratiekaarten beïnvloed door beleid en beleidswisselingen. Eerder hebben we al genoemd dat de dossiers die door de *immigration officer* in Nederland werden aangelegd, bij migratie werden opgestuurd naar Australië. Het Australisch archiefsysteem is georganiseerd naar series met een nummer. De serie A2478 is nauw gekoppeld aan de NAMA immigratie, maar bevat ook migranten van elders.²⁹ De dossiers in de serie zijn maar zeer ten dele gedigitaliseerd, en de Nederlandse migranten zijn er door het RecordSearch systeem dat alleen op tekst en serienummer doorzoekbaar is, alleen met wat kunstgrepen uit te halen. Gelukkig zijn de migrantenbeschrijvingen in de online records wel (enigszins) gesystematiseerd. In grafiek 2 is de temporele verdeling tussen het consulaire registratiesysteem (NED in de plot) en de Australische series net als hierboven bij de Nederlandse emigratiearchieven in een ridgeline plot uitgezet, dat dus niet de exacte aantallen weergeeft maar de relatieve verdeling van de verschillende collecties in de tijd. Serie A2478 is met ruim 11.000 Nederlandse migrantendossiers een grote serie, maar bevat een minderheid van de ruim 51.000 emigrantenunits in de consulaire registratie. Wat kan dit verschil verklaren? Voor een deel zal het voortkomen uit onvolkomenheden in beschrijving en selectie, maar het verschil is vooral ook te wijten aan de structuur van de series. De ridgeline plot laat de verschillen zien in de verdeling over de tijd tussen NED bestand en serie A2478. Nadere bestudering wijst uit dat de serie, anders dan het consulaire bestand, na het begin van de jaren zestig veel minder migrantendossiers bevat. Enig verder zoeken in de Australische National Archives wijst uit dat een beleidswijziging

²⁸ Van Faassen en Hoekstra, 'Identity and storytelling', en Idem, 'Migrant visibility'.

²⁹ Dataverzameling met webscraping series NAA uitgevoerd met Tim Sherratt's *recordsearch_data_scraper*, beschikbaar op https://github.com/wragge/recordsearch_data_scraper; eigen analyses.

Grafiek 2 Distributie van migratiejaar per series in National Archives Australia

Bron: Database series migrantenfiles

als de herziening van de NAMA na 1965 leidde tot een nieuwe serie, in dit geval A2559. Andere beleidswijzigingen leidden tot series A2562 en A2917. De grafiek toont dat die series heel andere temporele karakteristieken hebben, maar de serieomschrijvingen en de dossiers die ze bevatten zijn onderling erg vergelijkbaar. Het enige verschil is het administratieve onderscheid dat wortelt in beleidsveranderingen.³⁰ Alle Australische series bevatten de dossiers die door de Australische immigratiedienst in Nederland werden verzameld, in samenwerking met de Nederlandse Emigratie Dienst. De meeste formulieren zijn dan ook NED formulieren, (soms) aangevuld met de verslagen van interviews van Australische selectieambtenaren met de aspirant migranten. Voor zover wij hebben gezien werden deze dossiers niet aangevuld met nieuwe gegevens als de migranten eenmaal in Australië waren en beschrijven ze daarom de Nederlandse situatie. De registratie van migranten werd overgenomen door de diensten belast met *alien registration* en later eventueel met de naturalisatie, die er eigen registraties en archieven op nahielden.

Zo zijn de gegevens over de Nederlandse emigranten verspreid over vele archieven, collecties, fondsen en series. Door hun andere context en achtergrond kunnen al deze collecties tezamen een virtuele kaleidoscoop vormen, die steeds een ander perspectief op de totale metacollectie biedt.

³⁰ Series in de NAA hebben geen directe url, zoek op serienummer in <https://recordsearch.naa.gov.au> – tabblad Advanced Search.

Conclusie en Perspectieven

In de erfgoedsector wordt veel nagedacht om met erfgoed verhalen te vertellen. Meestal wordt dit vormgegeven met een tentoonstelling met voorbeelden van migranten uit de eigen collectie die geacht worden het hele fenomeen migratie te belichten. De portretten van migranten zijn bedoeld om de migrantencommunity aan te spreken maar dergelijke *storytelling* wordt onvermijdelijk gekenmerkt door de beperkingen die de collectie oplegt. Voor het Migrant project bedachten we daarom een hybride fysiek-digitale vorm van tentoonstelling waarbij migrantenportretten op fysieke banners een pendant kregen in een digitale levenslijn op de Migrant-site.³¹ Het voordeel van de digitale levenslijnen is dat ze het mogelijk maken materiaal uit verspreide collecties aaneen te knopen. Daardoor is het mogelijk veel meer materiaal en context te tonen dan op een fysieke tentoonstelling. Bij een migrant die reisde onder de NAMA overeenkomst, kan online worden gelinkt naar een korte omschrijving van de NAMA en naar de verdragstekst zelf. Iets dergelijks is mogelijk als we beschikken over de passagierslijsten van de scheepsreis waarop de emigratie plaatsvindt. Voor individuele migranten is gewoonlijk zo goed als niets bekend over de scheepsreis, maar die was samen met een paar duizend andere migranten en de reizen leken vaak ook op elkaar en zijn op allerlei manieren gedocumenteerd. Er zijn gegevens bekend over de wederwaardigheden van het schip, vaak zijn er bijzonderheden overgeleverd in erfgoedcollecties en soms zijn er foto's of zelfs een filmpje van een migrant die op dezelfde of een soortgelijke reis meeging.³² De hybride tentoonstelling was al te zien op verschillende plaatsen in Nederland en Australië.

Project Migrant begon met het consulaire registratiesysteem en de notie dat het mogelijk moest zijn digitale collecties te koppelen. Met gekoppelde digitale collecties is het mogelijk de grenzen van landen en instellingen te overstijgen en zo een veelvormiger 'metacollectie' te maken waarin veel verschillende perspectieven worden verzameld. Maar iedere stap en iedere analyse van materiaal heeft ons ook gedwongen veronderstellingen te heroverwegen en te nuanceren.

³¹ migrant.huygens.knaw.nl, zie ook illustratie 1.

³² Voor twintigste-eeuwse schepen: Maritiem Historische Databank van marhisdata.nl/; zie <https://migrant.huygens.knaw.nl/looyen-hendrik-johannes-henk/>.

De belangrijkste analyse van de consulaire dataset verrichten we met de klassieke methode van een steekproef en die bleek een goed beeld te geven van de informatie die op de kaarten was te vinden. Dat geldt wel alleen voor de feitelijke informatie, want alle beleidsaspecten die de informatie op de kaarten kleuren zijn niet met een steekproef te analyseren. Ook de reikwijdte van het bestand is bepaald door beleid. Zowel het consulaire bestand als de Nederlandse bestanden van de CEC en BDB als alle series in Australische archieven richten zich op de officiële migratie die door overheden met migratieschema's en subsidies werd gefaciliteerd. De niet-centraal gereguleerde migratie, waarin migranten door vooral bedrijven werden uitgezonden of gerekruteerd die ook de overtocht betaalden lieten in de consulaire registratiekaarten meestal alleen sporen na als ze een beroep deden op de consulaire ondersteuning zoals paspoortverlenging.³³

In 2001 werkte Marlou Schrover aan de serie broncommentaren, die veel historici wegwijs maakte in de mogelijkheden en moeilijkheden van seriële databestanden. In het Migrant project hebben we gewerkt aan een extensie van deze vorm van bronnenkritiek. We hebben hem uitgebreid naar digitale hulpmiddelen en ontsluitingen en zo dynamisch gemaakt dat observaties worden bijgesteld in de loop van een project, als nieuwe collecties en datasets worden opgenomen en heroriëntatie op het reeds bijeengebrachte materiaal noodzakelijk is.³⁴

Over de auteurs

Rik Hoekstra is senior onderzoeker bij DHLab/Huygens Instituut, KNAW Humanities Cluster. Met een historische achtergrond in de koloniale geschiedenis van Mexico, richt hij zich sinds de jaren negentig op de publicatie van historische informatie op internet. Hij heeft bijgedragen aan en toezicht gehouden op talrijke digitale publicaties, waaronder Goetgevonden met de resoluties van de Staten Generaal, het Nederlands Biografisch Portaal en de Digitale Charterbank Nederland. Met zijn combinatie van wetenschappelijke en technische achtergrond slaat hij een brug tussen onderzoek, data en ontwikkeling; zijn onderzoeksinteresses liggen voornamelijk in de combinatie van

³³ In de *alien registration* en naturalisatie files komen ze wel terug. Zie bijvoorbeeld de alien registrationentries voor Dick Dusseldorp in serie SP908/1 (<http://recordsearch.naa.gov.au/scripts/AutoSearch.asp?O=I&Number=7237586>).

³⁴ Zie hierover ook Hoekstra en Koolen, 'Data scopes'.

gevestigde en innovatieve, digitale methoden. Samen met Marijke van Faassen is hij vanaf het begin betrokken geweest bij het Migrant Mobilities and Connection Project, waarbij hij methodologie heeft bedacht om wereldwijd verspreide culturele erfgoedcollecties met elkaar te verbinden en zich heeft geconcentreerd op digitale collectie-evaluatie en toegankelijkheid.

E-mail: rik.hoekstra@di.huc.knaw.nl

Marijke van Faassen is historicus en senior onderzoeker op het Huygens Instituut, KNAW Amsterdam. Haar onderzoek richt zich op politieke en institutionele geschiedenis, internationale betrekkingen en migratiegeschiedenis. Ze coördineert het project Migrant, Mobilities and Connection, een samenwerking tussen Nederlandse en Australische historici en literatuurwetenschappers van Huygens, Edith Cowan University en HOME-centre Perth. Sinds 2018 is ze partner in het Dutch-Australian Shared Cultural Heritage Project, samen met het Nationaal Archief in Den Haag en het Nationaal Archief van Australië. Eerder was ze hoofdredacteur van verschillende analoge en digitale bronpublicaties. In 2014 promoveerde ze op het Nederlandse emigratiebeleidssysteem Polder en Emigratie en de online onderzoeksgids Emigratie 1945-1967 (resources.huygens.knaw.nl/emigratie). In 2016 ontving ze een NIAS-Lorentz-beurs om samen met Rik Hoekstra een vijfdaagse internationale workshop over Migrant (R)e-collections te organiseren met datawetenschappers, experts op het gebied van digitale geesteswetenschappen en instellingen voor cultureel erfgoed.

E-mail: marijke.van.faassen@huygens.knaw.nl

